

DON QUICHOT EN DE CRISIS VAN DE INTERPRETATIE

Bart Rabaey

Jupiterlaan 190, B-1190 Vorst
Tel.: ++/32/(0)486 71 41 70, bartrabaey@gmail.com

Samenvatting: In deze bijdrage voert een bespreking van de interpretaties van de roman *De vernuftige edelman Don Quichot van La Mancha* van Miguel de Cervantes Saavedra ons tot een aantal bedenkingen over de interpretatie. Doorheen de lotgevallen van de *Don Quichot*-interpretaties volgen we het verloop van de interpretatie tot aan de crisis van de interpretatie en de kritiek in de voetsporen van het postmodernisme. We beginnen met een overzicht van de opeenvolgende wijzen waarop Don Quichot geïnterpreteerd werd: van een satirisch verhaal van een dwaze gek naar een Romantisch portret van een nobele held tot aan een postmoderne illustratie van perspectivisme. De opeenvolging van interpretatieve paradigma's en het toenemend aantal uiteenlopende interpretaties, heeft als gevolg dat geen enkele interpretatie nog op onschuldige wijze als dé interpretatie beschouwd kan worden. Elke interpretatie wordt verdacht en dient op haar beurt geïnterpreteerd te worden. In een groeiend wantrouwen tegenover de interpretatie gaan de *Don Quichot*-interpretatoren vervolgens vooral elkaar en zichzelf interpreteren, tot de interpretatie op zich problematisch geworden is en we kunnen spreken van een crisis van de interpretatie. We bespreken hoe een aantal interpretatoren, refererend aan de psychoanalyse, een uitweg zoekt uit deze crisis van de interpretatie, door het verlangen van de interpretator tot fundament voor de interpretatie maken.

Sleutelwoorden: Psychoanalyse, Literatuur, Filosofie, Kritiek, Interpretatie

Ontvangen: 27 april 2018; **Aanvaard:** 20 februari 2019.

Inleiding: Don Quichot en de interpretatie

In deze bijdrage bespreken we de woelige interpretatiegeschiedenis van de roman *De vernuftige edelman Don Quichot van La Mancha* (1605 & 1615) van Miguel de Cervantes Saavedra¹, en formuleren aan de hand daarvan enkele bedenkingen over de net zo woelige geschiedenis van de interpretatie op zich. *Don Quichot* is, zo zal blijken, uitermate geschikt om de interpretator met het probleem van het interpreteren te confronteren. *Don Quichot* is op dusdanig uiteenlopende wijzen geïnterpreteerd geworden dat de interpretaties uiteindelijk meer lijken te vertellen over de interpretatoren en hun context dan over het object van hun interpretaties². We volgen het parcours van de interpretaties van *Don Quichot* van bij de ontvangst door de tijdgenoten van Cervantes tot aan de twintigste-eeuwse postmoderne problematisering van de interpretatie. Daar treffen we een aantal interpretatiestrategieën, waaronder die van de psychoanalyse, die uiteindelijk de interpretatie op zich problematiseren, tot we kunnen spreken van de crisis van de interpretatie. Waar we in een eerdere bijdrage de psychoanalytische interpretaties van *Don Quichot* onder de loep namen, en daaruit tot enkele

1 Voortaan verwijzen we naar de roman als *Don Quichot* en naar het hoofdpersonage als Don Quichot. Bij verwijzing naar specifieke passages hanteren we de conventie om naast de paginering van de gehanteerde versie ook boekdeel en hoofdstuk te vermelden (bv. I/19, p.163). Voor een korte schets van de inhoud verwijzen we naar een eerder gepubliceerde bijdrage (Rabaey, 2018).

2 Bloom (1994) schrijft: "No two readers ever seem to read the same Don Quixote, and the most distinguished critics have failed to agree on most of the book's fundamental aspects." (p.128). Wardropper (2005 [1965]) vraagt zich af: "why is it that across the ages no two people have been able to agree on the meaning of Don Quixote?" (p.155).

conclusies over de psychoanalyse kwamen, vertelt de interpretatiegeschiedenis van *Don Quichot* ons hier iets over de interpretatie op zich. De psychoanalytische beschouwingen over *Don Quichot* brachten ons bij het thema van de fictie van de identiteit en de fictie van de psychoanalyse, hier zullen we uitkomen bij de fictie van de interpretatie. Waar in een eerste tijd van de problematisering van de interpretatie het verlangen van de interpretator een obstakel vormt voor de interpretatie, komen we in een tweede tijd terecht bij een aantal interpretatoren die, met behulp van de psychoanalyse, de interpretatie op een nieuwe leest pogen te schoeien en net via het verlangen van de interpretator een uitweg zoeken uit de crisis van de interpretatie.

De interpretatie van de lotgevallen van Don Quichot

*And further, by these, my son, be admonished: of making many books there is no end;
and much study is a weariness of the flesh.*
(Ecclesiastes 12:12)

Il y a plus affaire à interpréter les interprétations, qu'à interpréter les choses, etc.
(Michel de Montaigne)

In het parcours van de interpretaties van *Don Quichot* kunnen we grofweg drie tijden onderscheiden: van parodie naar patroon naar paradox. Oorspronkelijk werd de roman beschouwd als een satirische ridderroman, als burleske lolbroekerij ter vermaak van de lezer, met Don Quichot als amusante gek. Vervolgens werd de roman gezien als een pleidooi voor individualiteit en idealisme, en Don Quichot als een nobele strijder voor de eigen idealen in een verdrukkende wereld, tot zelfs, in de uithoeken van dit paradigma, een soort Christusfiguur. Later wordt *Don Quichot* vaak beschouwd als een proto-postmodern perspectivisch pamflet voor meerduidigheid en onbepaalbaarheid en wordt de roman een favoriet vehikel voor het verkondigen en illustreren van postmoderne opvattingen over literatuur en literatuurkritiek. We vatten onze bespreking aan met de Romantische interpretatie - Don Quichot als patroon - vervolgen met de twisten die de interpretaties opsplitsen in een regressieve stroming die terugkeert naar de eerdere interpretaties - *Don Quichot* als parodie - en in een voorwaartse stroming die *Don Quichot* de postmoderniteit in projecteert - *Don Quichot* als paradox.

De nobele ridder van de Romantiek. De meest wijdverbreide der *Don Quichot* interpretaties is de Romantische interpretatie (Allen, 2003 [1975]; Close, 1977) die in het begin van de 19de eeuw de gekke fratsen van de dolende ridder herschiep tot de idealistische acties van een nobele wereldverbeteraar. Nabokov (1983 [1951-1952]) omschrijft de transformatie als volgt: "We do not laugh at him any longer. His blazon is pity, his banner is beauty. He stands for everything that is gentle, forlorn, pure, unselfish, and gallant. The parody has become a paragon." (p.112). Parallel aan de herinterpretatie tot strijdvaardig idealist is er een toenemende identificatie met Don Quichot (Russell, 1969). In plaats van het standpunt in te nemen van "the sensible characters" die geamuseerd de ridder observeren "isolated from reality in mental cloud-cuckoo-land" (Close, 1977, pp. 147-148), neemt de interpretator in toenemende mate het perspectief van Don Quichot aan. Don Quichot wordt in dit paradigma een idealistisch voorbeeld, een volksheld, de belichaming van individualisme (Ramón y Cajal, 2016 [1905]), het meest nobele type (Madariaga, 1961 [1935]), een held die de realiteit wenst te hervormen (Ortega y Gasset, 2001 [1961]), waarbij de ware Don Quichot en "legitimate Quixotry" gezuiverd moet worden van misbegrijpende interpretaties (Ramón y Cajal, 2016 [1905], p.43) en zelfs van het misbegrip door zijn schepper, Cervantes (Unamuno, 1967 [1905]). Unamuno (1967 [1905]) vergelijkt Don Quichot met Jezus en noemt de roman "a sort

of national Bible”, Madariaga (1961 [1935]) heeft het over “a kind of Bible of the western spirit” (p.32).

Het harde pleidooi voor een retour naar de satire. Het zijn vooral de auteurs die de Romantische interpretatie als interpretatie ontmaskeren en bezwaar maken tegen haar gekleurde en idealiserende lezing die pleiten voor een terugkeer naar eerdere lezingen, en deze als de enige juiste beschouwen. Voor hen is *Don Quichot* eenvoudigweg een grappige, burleske parodie op riddersverhalen en het hoofdpersonage een lachwekkende dwaas (Allen, 2003 [1975]). Mandell (1958) onderscheidt twee kritische scholen in de literaire *Don Quichot* kritiek: een zachte school (“a ‘soft’ school”, p.154) met Don Quichot als held en de hem omringende alledaagse wereld en personages als het doelwit van de satire, versus een harde school (“hardheaded readers who distrust Schwärmerei”, p.155) waar Don Quichot het mikpunt van de satire is. Harde argumenten vinden de interpretatoren van deze stroming in de receptie van de roman door Cervantes’ tijdgenoten en in de expliciet geformuleerde bedoeling van Cervantes. Voor hen is dit de enige historisch authentieke en correcte interpretatie (Auerbach, 2001 [1953]; Close, 1977). *Don Quichot* beschouwen als meer dan een grappig boek en er een tragische of symbolische betekenis in ontwaren, is voor deze auteurs ronduit overinterpretatie (Auerbach, 2001 [1953]) en “interpretative malpractice” (Close, 1977, p.208). Maar hoezeer deze auteurs ook pogen hun visie als de enige juiste visie te verkondigen en niet als een interpretatie, toch bekruipt ook hen een licht interpretatief schuldbesef³.

Herrero (1982) noemt zowel de Romantische interpretatie als de Angelsaksische anti-Romantische stellingname dogmatisch en eenzijdig. Beide zijn te situeren binnen een krampachtige zoektocht naar de “juiste lezing” en reduceren Cervantes’ ideologische ambiguïteit tot een essentialistische agenda (Bayliss, 2006). Ook de harde interpretatoren zien zich soms genoodzaakt hun claims te verslappen. Waar voor Eisenberg (1984) *Don Quichot* nog enkel “a brilliantly successful funny book” (p.68) was, nuanceert hij later dat de tekst toch niet zo eenduidig te interpreteren valt. “*Don Quixote*, in fact, is a paradox, full of logical contradictions.” (Eisenberg, 1987, p.188). Ook bij Mandell (1958) lezen we: “The novel is full of little inconsistencies and contradictions” (p.158) en “the search for consistency in *Don Quixote* yields little satisfaction, no matter what the thesis.” (p.159). Eisenberg (1987) concludeert: “The exhilarating and frustrating search for a single interpretation, an order which can be imposed on this fictional universe, is itself quixotic and unsuccessful.” (p.189). Ontmoeten we hier de interpretator als een Don Quichot?

De postmoderne paradoxen van het perspectivisme. Als opvolger van de Romantische re-interpretatie is er, naast de terugblikkende retro-interpretatie, ook een eerder voorwaarts gerichte stroming die *Don Quichot* interpreteert als een toonbeeld van meerduidigheid, dat een complex spel speelt met vertelstemmen, perspectief, fictie en waarheid, en waarin een aantal postmoderne “waarheden” geanticipeerd worden. Grote held is hier niet langer Don Quichot, maar Cervantes. Voor Spitzer (2005 [1948]) is perspectivisme het organiserend principe van de roman. Hij ziet dit eerst en vooral in het taalgebruik, in de wijze waarop personages en objecten in de roman door verschillende personages verschillend benoemd worden, wat hij linguïstisch perspectivisme noemt, maar hij ziet deze relativistische attitude ook terugkeren in de dialogen en uitwisselingen tussen personages waarbij gebeurtenissen telkens vanuit verschillende perspectieven naast en tegenover elkaar geplaatst worden, zonder tot een eenduidige conclusie te komen. Hij stelt: “This means that, in our novel, things are

³ “I have tried to interpret as little as possible. [...] This means that no matter how painstakingly I have tried to do as little interpreting as possible, I yet cannot help feeling that my thoughts about the book often go far beyond Cervantes’ aesthetic intention.” (Auerbach, 2001 [1953], p.67). “Although I did not set out to interpret the book, the concluding evaluation of Cervantes’ interpretation has interpretative implications.” (Eisenberg, 1987, p.xiii).

represented not for what they are in themselves, but only as things spoken about or thought about” (p.181). Voor Friedman (1998) is *Don Quichot* “a story about the mechanisms of representation” (p.4). Bij Johnson (2010) luidt het: “Cervantes had discovered, or intuited, that reality is never a given [...] but is always constructed by humans through socio-linguistic practice.” (p.18). Doorheen de vele perspectiefwisselingen is er geen meesternarratief dat als interpretatieve richtingaanwijzer fungeert. Eerder dan één interpretatie naar voren te schuiven, wordt de perspectivische, interpretatieve aard van de werkelijkheid benadrukt (Lichtenberg, 2010). Er is in de roman geen autoriteit die aangeeft welk perspectief het juiste is. In plaats van een heldere, stabiele en consistente narratieve stem, wordt ons “a dizzying narrative hall of mirrors” (Bayliss, 2006, p.389) voorgeschoteld. Of zoals El Saffar (1988) het, verstoep in een lacaniaanse voetnoot, verwoordt: “we could say that what Don Quixote exposes is the emptiness of the Phallic structures in which, willy nilly, he is caught.” (p.210).

Voor Spitzer (2005 [1948]) illustreert *Don Quichot* de toen veranderende rol van taal: “Words are no longer, as they had been in the Middle Ages, depositories of truths nor, as they had been in the Renaissance, an expansion of life: they are, like the books in which they are contained, sources of hesitation, error, deception – ‘dreams.’” (p.175). Ook in Foucaults (1966) interpretatie belichaamt Don Quichot een linguïstisch probleem. Hij situeert *Don Quichot* op de overgang tussen het episteme van de Renaissance, waar kennis en taal zich tot de wereld verhouden op basis van gelijkenissen, en dat van de klassieke periode⁴, waar de woorden en de dingen zich niet meer op dezelfde eenduidige wijze tot elkaar verhouden⁵. Foucault noemt *Don Quichot* het eerste moderne werk waarin de taal zich van de dingen losmaakt en haar soevereine karakter openbaart. Don Quichot dwaalt tussen de woorden en de dingen⁶. Ook Bakhtin (1981) situeert *Don Quichot*, en het ontstaan van de roman, op een specifiek linguïstisch kantelmoment in de Europese beschaving. Hij ziet als beslissende historische omstandigheid een toename van internationale en dus intertalige betrekkingen en stelt dat waar meerdere talen en dus meerdere discours naast elkaar verschijnen, de relatie tot de taal verandert. Bakhtin noemt dit door en naast elkaar bestaan van een veelheid aan discours zonder dat één discours het andere domineert, heteroglossie. Voor hem is dit hét kenmerk bij uitstek van de roman, en is *Don Quichot* de meest klassieke en pure belichaming van dit principe. Bij Lukács (1971 [1920]) verschijnt *Don Quichot* op het moment dat een aantal oude zekerheden instorten: “So steht dieser erste große Roman der Weltliteratur am Anfang der Zeit, wo der Gott des Christentums die Welt zu verlassen beginnt; wo der Mensch einsam wird und nur in seiner nirgends beheimateten Seele den Sinn und die Substanz zu finden vermag” (p.89).

Als de eerder besproken harde interpreters al enige dubbelzinnigheid of meerduidigheid ontwaren in *Don Quichot*, dan is dat voor hen op basis van vergissingen of slordigheden van de auteur. Volgens de perspectivische interpretatiestroming zijn dit doelbewuste ingrepen van een creatief, scheppend auteur die zijn lezers bij de neus neemt en hen de postmoderne conditie van hun bestaan reveleert⁷. El Saffar (1984b) stelt dat *Don Quichot* en de literaire trukendoos van het spel met perspectieven en vertelstemmen, onze neiging ondermijnt om woorden en dingen aan elkaar gelijk te stellen en onze verwachting dat één wereldvisie alle

4 Foucault (1966) duidt daarmee de periode aan tussen de Renaissance en de Moderniteit, ongeveer de 17de en 18de eeuw.

5 “Avec leurs tours et détours, les aventures de Don Quichotte tracent la limite: en elles finissent les jeux anciens de la ressemblance et des signes; là se nouent déjà de nouveaux rapports. Don Quichotte n’est pas l’homme de l’extravagance, mais plutôt le pèlerin méticuleux qui fait étape devant toutes les marques de la similitude. Il est le héros du Même.” (Foucaults, 1966, p.60).

6 “L’écriture et les choses ne se ressemblent plus. Entre elles, Don Quichotte erre à l’aventure.” (Foucault, 1966, p.62).

7 Spitzer (2005 [1948]) schrijft: “the real protagonist of this novel is not Quijote [...] the hero is Cervantes, the artist himself, who combines a critical and illusionistic art according to his free will.” (p.193)

waarheid bevat. Auteurs van de perspectivische stroming merken op dat Cervantes vaak de artistieke illusie doorprijkt (Spitzer, 2005 [1948]) en zijn narratieve autoriteit met allerlei kunstgrepen subverteert (Parr, 1988). “It is a novel that reads between its own lines, exalting in its literariness and making the storyteller a theorist, critic, and polemist as well.” (Friedman, 1984, p.88). Cervantes wordt ingelijfd als voorloper van een postmoderne taaltheorie⁸, wereldvisie⁹ en zelfs literaire kritiek¹⁰.

Interpretatieve twisten. We zien in de chronologische opeenvolging van interpretaties van *Don Quichot* een verschuiving plaatsvinden. Eerst wordt de roman gelezen als een burleske parodie zonder meer. Vervolgens zoekt de Romantische herinterpretatie een diepere betekenis achter de fratsen van Don Quichot, zijn daden worden gezien als uiting van het nobele streven van een wereldverbeteraar. Als daarna deze interpretatie expliciet als interpretatie ontmaskerd en in vraag gesteld wordt, zien we in de *Don Quichot* exegese enerzijds een krampachtige terugkeer naar de eerdere interpretaties verschijnen, met bijhorende twisten over de “juiste” interpretatie, en anderzijds een postmoderne interpretatiestroming, die niet enkel *Don Quichot* en zijn uiteenlopende interpretaties tot object van interpretatie maakt, maar die de interpretatie op zich problematiseert. Als geen enkele interpretatie nog op onschuldige wijze als dé interpretatie beschouwd kan worden, wordt elke interpretatie verdacht en dient elke interpretatie op haar beurt geïnterpreteerd te worden, waardoor interpreteren een eindeloze queeste dreigt te worden. In wat volgt gaan we, in het spoor van *Don Quichot*, in op de verdere lotgevallen van de interpretatie. We bespreken hoe de twintigste-eeuwse interpretatieve stromingen, waaronder ook de psychoanalyse, de interpretatie problematiseren tot ze zo goed als onmogelijk geworden is. We zullen zien hoe de interpretatoren met hun interpretaties in de knoop geraken en hoe een aantal interpretatoren met behulp van de psychoanalyse een uitweg zoeken uit deze crisis van de interpretatie.

De lotgevallen van de interpretatie van Don Quichot

Mir träumte von Don Quijote, er war es selbst, und ich sprach mit ihm.
(Thomas Mann)

*Ist es zuletzt nötig, den Interpreten noch hinter die Interpretation zu setzen?
Schon das ist Dichtung, Hypothese.*
(Friedrich Nietzsche)

De crisis van de interpretatie. Doorheen de historische opeenvolging van *Don Quichot* interpretaties zien we niet enkel andere interpretaties van *Don Quichot*, er lijkt ook iets te veranderen aan de aard van de interpretatie zelf. Elke interpretatie wordt met een steeds groter wantrouwen beschouwd, ook door de interpretatoren zelf, die gaan uiteindelijk ook zichzelf en hun eigen interpretaties verdacht vinden, biechten de persoonlijke gronden voor hun

8 Spitzer (2005 [1948]) declameert: “how admirably has Cervantes anticipated the discoveries of nineteenth-century linguistics!” (p.175). Parks Weber (1999) looft “the postmodernity of its metalinguistic complexities” (p.221).

9 Wilson (1993) stelt: “he makes a giant cognitive leap toward the postmodern crisis of reason.” (p.79). Iffland (1999) ziet in *Don Quichot* “the collapse of so many of the ‘master narratives’ of modernity” (p.241) voorafgespiegeld in “the collapse of the heroic ‘grand narratives’ of chivalresque fiction.” (id.). Bayliss (2006) vindt er “a significant anticipation of the twentieth-century ‘death of the author’ ahead of its time.” (p.389). Iffland (1999) bemerkt: “in *Don Quixote* we find attitudes which are prophetically - or preemptively - postmodern.” (p.241) en noemt Don Quichot “an archetypal decentered subject” (p.242).

10 “All the concerns of the trendiest contemporary theorizing about literature [...] can be effortlessly observed in Cervantes’ pages.” (Johnson, 2010, p.18); “major issues in contemporary narrative theory are anticipated - if not treated directly - in *Don Quixote*” (Friedman, 1998, p.3).

interpretatieve arbeid op en vragen op voorhand vergiffenis voor hun interpretatie. Als El Saffar (1981) in een repliek van feminisme beschuldigd wordt¹¹, kan ze enkel schuld bewust toegeven dat we allemaal gevangenzitten in onze interpretaties: “I wrote as I did because I felt that you were caught in what you were describing. And I was right. But in trying to point that out, I revealed to you and to myself, that I am also caught.” (p.110).

Johnson (1999) ziet een toenemende verdeeldheid ontstaan onder de *Cervantists*, waarbij een filosofisch-methodologische breuk tussen traditionele benaderingen op grond van filologie en retorica en een schare aan postmoderne benaderingen een dialoog onmogelijk dreigt te maken. Allen (1999) omschrijft diezelfde breuklijn als een generatieconflict tussen *New Critics* en *Deconstructionists*. Close (1999) beschrijft de opmars van de door het postmodernisme getekende interpretatoren die *en passant* ook de interpretatie zelf ontmantelen als een aanval op de humanistische traditie van kritiek. Hoewel hij ons verzekert dat hij niets tegen theorie heeft¹² en enkel het roekeloze interpreteren door overenthousiaste discipelen van het postmodernisme aan de kaak wenst te stellen, voelt hij terecht aan dat zijn klassieke interpretatieve strategieën ondermijnd worden. Hij benoemt het als “the threat from theory” (p.12). Johnson (1999) stelt dat Cervantine scholarship altijd al gekenmerkt werd door interpretatieve meningsverschillen, waar de ene interpretatie tegenover de andere stond, maar dat met de postmoderne bekommernissen de vraag verschoven is van “Wat is de juiste interpretatie?” naar “Wat is interpretatie?”.

Volgens Friedman (1984) wordt de kritische traditie over *Don Quichot* gekenmerkt door dezelfde reflexiviteit als de roman zelf. Net zoals *Don Quichot* zowel bericht over de lotgevallen van *Don Quichot* als over de lotgevallen van de tekst (er is het spel met de vertaler die commentaar geeft, de personages in het tweede deel die het eerste deel gelezen hebben, enz.), zo is de kritische analyse van *Don Quichot* meteen ook de geschiedenis van die kritische analyse.

De door de postmoderniteit getekende critici verontschuldigen zich schuld bewust voor hun interpretaties én voor hun bijdrage aan het ondermijnen van de interpretatie¹³. De interpretatoren interpreteren zich suf, interpreteren elkaars interpretaties, interpreteren hun eigen interpretaties, interpreteren elkaar, interpreteren zichzelf, tot ze in een soort burn-out van de interpretatie terechtkomen en zich enkel nog uitgeblust kunnen afvragen: “Wat is interpretatie?”. Heeft de interpretatie zichzelf ingehaald? Is de interpretatie onmogelijk geworden? Johnson (1999) vraagt zich af of we op dit moment een crisis van de interpretatie meemaken.

Voor Foucault (2001 [1967]) is deze crisis van de interpretatie een logisch eindpunt van een bepaalde vorm van interpreteren. Foucault bespreekt de lotgevallen van de interpretatie aan de hand van de door Ricoeur (1965) als de school van het wantrouwen bestempelde interpretatieve stroming met als drie tenoren Nietzsche, Freud en Marx. Voor Foucault (2001 [1967]) leidt deze interpretatie vanuit het wantrouwen onvermijdelijk tot het wantrouwen van de interpretatie en van de interpretator zelf. Deze interpretatieve technieken veranderen namelijk de opvatting van wat een teken is en hoe tekens geïnterpreteerd dienen te worden, met als gevolg dat niet alleen alles te interpreteren is, maar dat alles ook al interpretatie is. Er is geen teken dat niet zelf al interpretatie van andere tekens is. De interpretatie wordt een eindeloze taak, de interpretatie kan niet anders dan ook zichzelf te interpreteren en te blijven interpreteren, telkens opnieuw: “l’interprétation se trouve devant l’obligation de s’interpréter

11 El Saffar (1981) vraagt zich in een boekbespreking af: “where are the women in Bandera’s analysis of Cervantes’ work?” (p.93), de repliek die er meteen op volgt luidt: “So, after all, you are a feminist!” (Bandera, 1981, p.95).

12 Hij herhaalt: “I am not ‘against theory’.” (p.17) en “I am not ‘against’ avant-garde theory.” (p.18).

13 “I am one of those who is guilty [...] so this is, in a sense, a mea culpa.” (Parr, 1995, p.17). “I have succumbed to this temptation myself on occasion” (Parr, 2000, p.140). “I must confess that [...] in 1980, I presented a paper in which I argued that [...]” (Iffland, 1999, p.236).

elle-même à l'infini; de se reprendre toujours.” (p.573). Misschien kunnen we spreken van het tijdperk van de hyperinterpretatie¹⁴. White (1978) beschrijft een gelijkaardig parcours van de kritiek die zichzelf ondervraagt tot ze niet meer weet waarmee kritiek te bedrijven: “Once criticism is launched on its course of questioning, how can it halt before it has questioned itself?” (p.262). Als oorsprong van deze denkrichting ziet hij hetzelfde wantrouwige trio¹⁵. Hij linkt de verdere ontwikkelingen van de kritiek aan de taalopvattingen van het structuralisme, die vertrekken van volgend uitgangspunt: “All meaning derives from language’s power to bewitch intelligence with the promise of a meaning that can always be shown on analysis to be arbitrary and, ultimately, spurious.” (p.278).

Op deze wijze wordt elke interpretatie als arbitrair ontmaskerd, als slechts een uiting van de eigen bekommernissen en verlangens van de interpretator. We bespreken verder hoe een aantal interpretatoren net via de eigen bekommernissen een uitweg zoeken uit deze crisis van de interpretatie en net het verlangen van de interpretator tot fundament voor de interpretatie maken.

Een uitweg uit de crisis? De antwoorden die op deze crisis bedacht zijn, benadrukken of de speelsheid van de interpretatie of de plaats die het eigen verlangen krijgt in de interpretatie. Derrida (1967) ziet de olijke mogelijkheden van deze constatering en pleit voor een vrolijke wetenschap van de interpretatie. Hij ziet twee uiteenlopende wegen voor de interpretatie: of we blijven krampachtig zoeken naar de juiste, ware interpretatie, of we spelen het immer verglijdende spel van de taal mee en interpreteren er vrolijk op los¹⁶. Foucault (2001 [1967]) verwoordt een gelijkaardige gedachte: “La mort de l’interprétation, c’est de croire qu’il y a

14 In tijden die we met Lipovetsky (2004) eerder als hypermodern dan als postmodern kunnen karakteriseren, zien we een ontsparing van de interpretatie. Analoog aan de hypermoderniteit, die eerder een ontsparing, een verheven van de tendenzen van de moderniteit aanduidt dan een fase voorbij die moderniteit, kunnen we ook wat de interpretatie betreft niet zozeer spreken van een post-interpretatief tijdperk, maar eerder van het tijdperk van de hyperinterpretatie. De hyperinterpretatie lijkt het eindpunt van de interpretatie, de mogelijkheden van de interpretatie tot aan haar logische consequenties doorgezet: alles is al interpretatie en er is alleen interpretatie. In de *Droomduiding* heeft Freud (2006 [1900]) het ook over de hyperduiding – in het Duits luidt het *Überdeutung* (Freud, 1942 [1900], p.271). Net na zijn interpretatie van Hamlet, schrijft hij: “Zoals overigens elk neurotisch symptoom, zoals zelfs de droom voor hyperduiding vatbaar is, en deze zelfs vereist om volledig te kunnen worden begrepen, zo zal ook elke ware literaire schepping uit meer dan één motief en één stimulans in de ziel van de dichter zijn voortgekomen en meer dan één duiding toelaten.” (Freud, 2006 [1900], p.265), waarin we ook al een spanning kunnen ontwaren tussen de eindige en de oneindige interpretatie. Een punt waar we hier niet verder op ingaan, maar dat we toch even willen aanstippen, is de interpretatie in de analytische kuur. De net besproken ontwikkelingen hebben namelijk ook gevolgen voor hoe de interpretatie gehanteerd wordt in de psychoanalytische kuur, ook daar wordt men geconfronteerd met het eindeloze woekeren van de interpretatie, en worden er antwoorden op deze interpretatiecrisis bedacht. Miller (1996) stelt dat het tijdperk van de interpretatie achter ons ligt, hij spreekt van “l’interprétation à l’envers”, de tegendraadse interpretatie, die net tegen deze eindeloze woekering van zin ingaat. De voornaamste techniek in deze post-interpretatieve psychoanalytische praktijk is dan ook niet langer de interpunctie maar de coupure. Deze interpretatie, als we het inderdaad nog interpretatie kunnen noemen, dient eerder om het interpreteren en het bijhorende woekeren van zin een halt toe te roepen dan om een betekenis te onthullen of toe te voegen. Brousse (2010) beschrijft het hedendaagse doel van de analytische interpretatie als het stellen van een limiet en dan vooral een limiet op het interpreteren zelf, op het woekerende genot van de interpretatie, om een grens te stellen aan de interpretatiemachine van de taal. Aldus beschouwd is het niet de interpretatie die een limiet stelt aan het genot, maar het genot van het interpreteren zelf waar een limiet aan gesteld dient te worden.

15 Hij voegt nog Sade toe als vierde wijze van deze kritische traditie, of misschien eerder als vierde ruiter die de apocalyps van de interpretatie aankondigt.

16 “Il y a donc deux interprétations de l’interprétation, de la structure, du signe et du jeu. L’une cherche à déchiffrer, rêve de déchiffrer une vérité ou une origine échappant au jeu et à l’ordre du signe, et vit comme un exil la nécessité de l’interprétation. L’autre, qui n’est plus tournée vers l’origine, affirme le jeu et tente de passer au-delà de l’homme et de l’humanisme, le nom de l’homme étant le nom de cet être qui, à travers l’histoire de la métaphysique ou de l’onto-théologie, c’est-à-dire du tout de son histoire, a rêvé la présence pleine, le fondement rassurant, l’origine et la fin du jeu.” (Derrida, 1967, p.427).

des signes, des signes qui existent premièrement, originellement, réellement, comme des marques cohérentes, pertinentes et systématiques. La vie de l'interprétation, au contraire, c'est de croire, qu'il n'y a que des interprétations." (pp. 573-574). Vanuit het besef dat alles interpretatie is, kunnen we toch niet anders dan te blijven interpreteren¹⁷. Volgens Sloterdijk (1984) is het probleem van de kritiek dat ze te respectabel probeert te lijken¹⁸. Hij pleit voor een terugkeer naar de satire in plaats van de wetenschappelijke ernst. Hij verwijst daarvoor naar de subversieve vrijpostigheid van de fratsen van Diogenes en schuift dit lichamelijke, brutale en speelse *kynisme* naar voor als antwoord op het interpretatieresistente *cynisme*.

Naast de uitweg die gezocht wordt in het ludieke en eindeloze spel van de interpretatie is er vanuit de psychoanalyse een ander antwoord op deze crisis te formuleren, een antwoord dat zich richt op het verlangen van de interpretator. Voor De Kesel (2017) is het het denken van Lacan dat hier een uitweg kan bieden. Lacan gaat er immers van uit dat fantasma's en illusies niet weg te werken zijn, maar dat we ons onverbiddelijk in een fictief en leugenachtig universum van betekenaars bevinden. "Ook ons kritische oordeel, aldus Lacan, situeert zich volkomen binnen de grenzen van die op zich zinloze fabelwereld van betekenaars en fantasma's." (De Kesel, 2017, p.55). Waar we ons in een eerdere bijdrage door *Don Quichot* lieten leiden tot een conclusie over de fictie van de identiteit en de fictie van de psychoanalyse (Rabaey, 2018), komen we hier terecht bij de fictie van de interpretatie. Voor De Kesel (2017) wil dit niet zeggen dat kritiek onmogelijk is. "Alleen spitst die zich niet langer toe op het achterhalen van de reële grond die achter schijn en leugen verborgen zou zitten." (p.56). Het enige wat ons kan oriënteren in deze fantasmatische betekenaarswereld is het eigen verlangen. "Kritisch zijn in deze context komt er dus op neer na te gaan in welke mate het verlangen waarop de mens teruggaat, in een bepaalde situatie al dan niet wordt onderkend en aan bod kan komen." (p.56).

Het verlangen van de interpretator. Misschien kunnen we zo begrijpen wat we zien gebeuren bij onze Cervantistas en *Quixote scholars*. Bij gebrek aan andere referentiepunten wordt er door de interpretatoren een steeds grotere nadruk gelegd op de eigen ervaring of de persoonlijke beleving als fundament voor de interpretatie¹⁹. In een artikel getiteld *Confessions of a Cervantes Critic*, beschrijft El Saffar (1989) de persoonlijke crisis die het oriëntatiepunt voor haar academische interpretatieve arbeid zou worden²⁰. Die crisis deed haar besluiten om voortaan de eigen ervaring als uitgangspunt te nemen voor haar literatuurinterpretaties, om zichzelf als interpretator deel te laten uitmaken van haar interpretaties²¹. Maar terugblikkend

17 Niet overal wordt dit vrijpostige interpreteren even warm onthaald. Voor White (1978) zijn deze strategieën eerder een fetisjiseren van de structuralistische taalproblematiek dan een overstijgen ervan, en Close (1999) hekelt de verderop beschreven interpretatietactieken als een "annulment of the idea of 'competent reading'" (Close, 1999, p.10).

18 "De moderne ideologiekritiek had al een serieuze pruik op en heeft zich in het marxisme en met name in de psychoanalyse voorzien van kostuum en das, om vooral maar burgerlijk respectabel te lijken. De ideologiekritiek heeft afstand gedaan van haar leven als satire om zich als 'theorie' een plaats in de boeken te veroveren." (Sloterdijk, 1984, p.52).

19 In een artikel over de *Don Quichot* kritiek schrijft Friedman (1998): "I would like to show how I define myself as a reader of *Don Quixote*" (p.6). Johnson (2010) bespreekt zijn ervaringen: "At this point I'd like to get myself into this talk, from my perspective as an academic literary critic. In 1983, I published a book [...]" (p.20). Stavans (2015) schrijft in de inleiding van zijn boek over *Don Quichot*: "Looking back, I realize that I have spent my entire adult life wanting to be *Don Quixote*. Or else, imitating him all the time. [...] I have sought to be a quixotic fool." (p.xiv).

20 "To discover myself, caught between the contradictions of a scholarly training clearly objectivist and masculinist in orientation, and the life experience of a woman otherwise acculturated for housewifery and the raising of children, was a slow and painful process" (El Saffar, 1989, p.256).

21 In El Saffars (1984a) psychoanalytische en feministische lezing van het oeuvre van Cervantes, ontwaart ze een jungiaans geïnterpreteerd parcours van groei en ontwikkeling, van geleidelijke integratie van tegenstellingen tot een harmonieus geheel waarin bewuste en onbewuste, mannelijke en vrouwelijke principes harmonieus

en haar vroegere interpretaties interpreterend, stelt ze vast: “even when I thought I was doing ‘traditional criticism’, I had expressed an orientation toward Cervantes that interpreted, whether I realized it or not, my own minoritarian, proto-feminist view of the world.” (p.260). El Saffar (1989) beschrijft op welke manier haar eigen perspectief voortaan het uitgangspunt vormt van haar interpretatie. Ze beschrijft haar academische positie²² en haar lezing van Cervantes²³ en verbindt vervolgens beide met elkaar: “Still, I have to follow the energy that drives my work: the excitement, perhaps, of finding a piece of myself in another, of finding a fictional system hospitable to my projections upon it.” (p.263). Ze stelt: “We do interpret ourselves when we interpret the world.” (p.262), en de kwestie is enkel in welke mate we deze persoonlijke investering in onze interpretaties durven erkennen. Ze besluit: “I am read by the text I read, a part of it, partial, apart, and yet also a *part*.” (p.265). Johnson (1993) schrijft dat psychoanalytische lezingen die proberen iets te ontcijferen van het onbewuste van een auteur of van personages noodzakelijkerwijze speculatief en beperkt zijn. Hij stelt: “The fact is that the only unconscious about which I can ever hope to speak with any authority is my own, not Cervantes’s and not Don Quixote’s.” (p.83). Maar ook tot het eigen onbewuste hebben we niet zomaar directe toegang, ook voor onszelf zijn we niet doorzichtig, het onbewuste spreekt tot ons via de Ander, “this Other is the text, both in its original form and in the form of the critical readings that surround it.” (p.83). Ook hij besluit: “As I read the text, the text is simultaneously reading me.” (p.83).

Het gevolg hiervan is dat we nooit weten of we iets in een tekst ontdekken of iets op de tekst projecteren en we zelfs de vraag kunnen stellen of dit wel verschillende activiteiten zijn. Eerder dan hierdoor de interpretatie tot onmogelijk uit te roepen, nemen deze auteurs dit net als uitgangspunt voor hun interpretaties. In de *Don Quichot* exegetische worden ze hierin voorafgegaan door Unamuno (1967 [1905]) die zijn interpretatie omschrijft als “a free and personal exegesis of *Don Quixote*, in which I do not pretend to discover the meaning Cervantes aimed to impart to his work, but only the meaning which I myself give it.” (p.4). Johnson (1993) stelt dat het doel van de interpretatie ultiem niet kennis over de tekst betreft, maar kennis over de lezer, dus kennis over zichzelf, wat betekent dat de bekentenissen en publieke biecht *part of the job* zijn als interpretator. Waar de interpretator voorheen het risico liep in zijn hemd gezet te worden door zijn interpretatie en de interpretatie ervan door zijn mede-interpretatoren, staat hij hier lustig zelf met zijn ondergoed te zwaaien. Johnson (1993) bespreekt de uiteenlopende wijze waarop hij en Ruth El Saffar eenzelfde episode uit *Don Quichot* interpreteren. In een lofzang op de riddersverhalen verbeeldt Don Quichot zich dat hij zich, om zijn moed te bewijzen, onbevreesd in een meer van kokende pek en krioelend ongedierte stort om vervolgens in een sprookjesachtige omgeving terecht te komen, te midden van bloeiende velden, waar hij in een prachtig paleis door een aanzienlijk aantal maagden ontkleed, gebaad en gezalfd wordt (I/50, pp. 509-510). Waar Johnson (1993) dit leest als “a fantasy of aggressive phallic sexuality” (p.87), wordt hij op een lezing geconfronteerd met El Saffars interpretatie: “a fantasy of maternal nurturing” (p.87). Hij probeert haar interpretatie nog te duiden als een persoonlijke dwaling²⁴, maar moet uiteindelijk toegeven dat zijn lezing net zo gekleurd is als die van haar²⁵ en concludeert: “The text has read me” (p.87) en “Quite simply, my unconscious has been made to speak - again.” (p.88). In plaats van te lezen en te

verenigd zijn.

22 “Real energy for my work [...] has come from recognizing my place in an academic curriculum and a critical establishment dominated by men.” (El Saffar, 1989, p.263).

23 “Now I see in Cervantes a universe that questions - radically questions - all received norms, categories, theories, beliefs, and structures.” (El Saffar, 1989, p.263).

24 “I immediately ascribed her aberrant interpretation to the fact that she is a woman and therefore cannot understand men and male motivation the way I can, and that she is a Jungian and therefore obsessed with the ideas of nurturing and earth-mothering.” (Johnson, 1993, p.87).

25 “I am forced to acknowledge my own participation in Don Quixote’s fantasy.” (Johnson, 1993, p.87).

interpreteren, kunnen we slechts onszelf laten lezen en laten interpreteren door de teksten en boeken die we menen te interpreteren.

Zo zijn we onvermijdelijk aanbeland bij de vraag wat mijn verwickelingen met *Don Quichot* en diens interpretatie-geschiedenis me over mezelf onthullen. In de vorige bijdrage beschouwde ik *Don Quichot* als paradigmatisch voor de fictie van de identiteit, vervolgens besprak ik de fictie van de psychoanalyse en werd de psychoanalyticus een Don Quichot. In deze bijdrage wordt elke interpretator een Don Quichot. In mijn lezing en duiding van *Don Quichot* probeer ik niet zozeer een eigen interpretatie te construeren, maar schep ik er eerder genoegen in om anderen op hun interpreteren te betrappen. Dank aan de reviewer die me wees op de wijdlopijge overbodigheid van de vele voorbeelden in een eerdere versie van deze tekst en me attendeerde op vele passages die ik zelf kon interpreteren als versies van steeds hetzelfde "betragt!"-motief²⁶. Mijn plezier situeert zich eerder in het deconstrueren van andermans interpretaties en het aan het licht brengen van de Don Quichot in de ander. Daarbij ontmoet ik onvermijdelijk, en misschien wel in de eerste plaats, de Don Quichot in mezelf. Wellicht is het ontmaskeren van de interpretaties van anderen een ijdele poging me zelf nergens op te laten betrappen en me zelf niet als de eerste de beste goedgebouwde Don Quichot te kijk te zetten. Poging die natuurlijk tot mislukken gedoemd is. Wie zou kunnen bestaan zonder als waanbeelden te ontmaskeren fantasma's en illusies? Van wie zou men niet kunnen zeggen dat hij een Don Quichot is? De grootste illusie is de illusie zonder illusie te kunnen. Of om het met Lacan (1973-1974) te zeggen: de niet-geduceerden dwalen. Misschien vandaar mijn voorliefde voor interpretaties die zichzelf ontmaskeren en zich expliciet als interpretatie erkennen, zowel bij de eerder besproken interpretatoren als op enkele momenten in de roman bij Don Quichot zelf. In een paar zeldzame momenten lijkt onze ridder zich bewust te zijn van zijn interpretaties en van de fictiviteit van zijn waanbeelden, momenten waarin we zien verschijnen wat Madariaga (1961 [1935]) benoemt als Don Quichots al te menselijke mengsel van zelfbegoocheling en zelfkennis. "‘Daar valt veel over te zeggen’, antwoordde Don Quichot. ‘God weet of er een Dulcinea in de wereld is of niet, en of zij verbeelding is of niet; bij dat soort dingen kun je het naadje van de kous beter niet weten.’" (II/32, pp. 791-792). In deze momenten van zelfontmaskering stelt Don Quichot ook de *Don Quichot* interpretatoren voor een probleem.

Tot slot. Voor Wilson (1993) is net het centrale thema van Don Quichot dat van het verlangen en zijn interpretatie, en interpelleert de roman vooral de lezer zelf tot het interpreteren en het zich bewust worden van die interpretatieve positie. El Saffar (1984b) wijst op het spel dat *Don Quichot* met ons speelt: "It writes us into the text by mirroring our fantasy-hungry selves, but it also writes us back out by constantly exposing its own literary techniques." (p.54). Onze fantasiehonger wordt tegelijk geprikkeld en ontmaskerd. Close (1977) wijst op onze onverbeterlijke neiging tot interpreteren. Volgens hem zijn we als critici altijd op zoek naar betekenis, zijn we gedoemd om betekenis te zoeken: "because we are congenitally unable to do otherwise." (p.249). Deutsch (1965 [1937]) benoemt het hardnekkige menselijke vermogen tot interpreteren als "the eternal quixoticism of the human spirit." (p.224). We zouden kunnen besluiten dat *Don Quichot* de innerlijke literatuurcriticus in elk van ons interpelleert en ons allen tot behoeftige literatuurwetenschappers maakt, immer op zoek naar dé interpretatie, naar het laatste woord en ons tegelijk de onmogelijkheid daartoe onder onze neus wrijft.

El Saffar (1989) en Johnson (1993) eindigen beiden hun bespreking en biecht over de persoonlijke wortels van hun interpretaties en het accepteren van de particulariteit van hun eigen interpretatief standpunt met te stellen dat er geen juiste lezingen zijn en houden een pleidooi voor het uitwisselen van interpretaties in plaats van te kibbelen over de correcte

26 Kernwoorden van de review waren: overbodig, bondiger, korter, kan weg, kan worden weggelaten...

interpretatie. El Saffar (1989) linkt haar crisis ook aan de tot falen gedoemde zoektocht naar de *juiste* interpretatie: “the task of discovering the single right way of understanding the work. The belief in a correct way, and an at least theoretically perfect understanding, brings with it the anxiety of ever-present insufficiency” (p.256). In een commentaar op Close (1977), die zich beroept op de intentie van de auteur en de interpretatie door de tijdgenoten in zijn pleidooi voor de juiste interpretatie, stelt El Saffar (1979): “his contemporaries, even the author himself, are as susceptible to misreading as we are. And this, not because of any deliberate misappropriation of material, but because we human beings are notoriously misreading, misinterpreting, and half-understanding the signals we give and receive.” (p.403). Het is ons lot om te interpreteren en te misinterpreteren, te begrijpen en te misbegrijpen, en het enige wat we daarmee kunnen aanvangen is te pogen ons eigen verlangen daarin terug te vinden.

Don Quixote and the crisis of interpretation

Summary: In this contribution a discussion of the interpretation of the novel *The Ingenious Gentleman Don Quixote of La Mancha* by Miguel de Cervantes Saavedra leads us to a number of considerations about interpretation. Through the vicissitudes of the Don Quixote-interpretations we follow the course of interpretation until the crisis of interpretation and criticism in the wake of postmodernism. We start with a review of the successive ways in which Don Quixote has been interpreted: from a satiric story about a silly fool to a Romantic portrait of a noble hero up to a postmodern illustration of perspectivism. As a consequence of this sequence of interpretative paradigms and the growing number of diverging interpretations, no single interpretation can innocently consider itself to be the final interpretation. Each interpretation becomes suspect and needs to be interpreted. In a growing suspicion towards interpretation, the Don Quixote-interpreters mainly interpret one another and themselves until the interpretation itself has become problematic and we find ourselves in a crisis of interpretation. Finally, we discuss how a number of interpreters, with recourse to psychoanalysis, search for a way out of the crisis by founding the interpretation on the desire of the interpreter.

Key words: Psychoanalysis, Literature, Philosophy, Criticism, Interpretation

Bibliografie

- Allen, J. J. (1999). Generational conflicts within Hispanism: Notes from the Comedia Wars. In A. J. Cruz & C. B. Johnson (Eds.), *Cervantes and his postmodern constituencies* (pp. 68-78). New York: Garland Publishing.
- Allen, J. J. (2003 [1975]). Excerpts from Monarch Notes Guide to Don Quixote. *Cervantes: Bulletin of the Cervantes Society of America*, 23(1), 40-51.
- Auerbach, E. (2001 [1953]). The enchanted Dulcinea. In H. Bloom (Ed.), *Cervantes's Don Quixote* (pp. 49-71). Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Bakhtin, M. M. (1981). *The Dialogic Imagination. Four Essays*. (M. Holquist, Ed.; C. Emerson & M. Holquist, Vert.). Austin: University of Texas Press.
- Bandera, C. (1981). An Open Letter to Ruth El Saffar. *Cervantes: Bulletin of the Cervantes Society of America*, 1(1-2), 95-107.
- Bayliss, R. (2006). What Don Quixote Means (Today). *Comparative Literature Studies*, 43(4), 382-397.
- Bloom, H. (1994). *The Western Canon: The books and school of the ages*. New York: Harcourt.
- Brousse, M.-H. (2010). Les limites de l'interprétation. *Quarto*, 97, 38-49.
- Cervantes Saavedra, M. de (2016 [1605 & 1615]). *De vernuftige edelman Don Quichot van La Mancha* (B. van de Pol, Vert.). Amsterdam: Athenaeum/Polak & Van Gennep.
- Close, A. (1977). *The romantic approach to 'Don Quixote'. A critical history of the romantic tradition in 'Quixote' criticism*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Close, A. J. (1999). Theory vs. the humanist tradition stemming from Américo Castro. In A. J. Cruz & C. B. Johnson (Eds.), *Cervantes and his postmodern constituencies* (pp. 1-21). New York: Garland Publishing.
- De Kesel, M. (2017). Pest: Freud, Lacan en de crisis van de kritiek. *Psychoanalytische Perspectieven*, 35(1), 47-69.
- Derrida, J. (1967). *L'écriture et la différence*. Paris: Seuil.
- Eisenberg, D. (1984). Teaching Don Quixote as a Funny Book. In R. Bjornson (Ed.), *Approaches to Teaching Don Quixote* (pp. 62-68). New York: Modern Language Association of America.
- Eisenberg, D. (1987). *A Study of Don Quixote*. Delaware: Juan de la Cuesta.
- El Saffar, R. (1979). Book Review. Cervantes and the Romantic Approach to "Don Quixote" by Anthony Close. *Modern Language Review*, 94(2), 399-405.
- El Saffar, R. (1981). Response to Cesáreo Bandera. *Cervantes: Bulletin of the Cervantes Society of America*, 1(1-2), 108-110.
- El Saffar, R. (1984a). *Beyond Fiction: The Recovery of the Feminine in the Novels of Cervantes*. Berkeley: University of California Press.
- El Saffar, R. (1984b). Coughing ink and literary coffins. In R. Bjornson (Ed.), *Approaches to Teaching Don Quixote* (pp. 50-55). New York: Modern Language Association of America.
- El Saffar, R. (1988). In Praise of what is Left Unsaid: Thoughts on Women and Lack in Don Quijote. *Modern Language Review*, 103(2), 205-222.
- El Saffar, R. (1989). Confessions of a Cervantes Critic. *Journal of Hispanic Philology*, 13, 253-272.
- Foucault, M. (1966). *Les mots et les choses*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (2001 [1967]). Nietzsche, Freud, Marx. In *Dits et écrits I, 1954-1969* (pp. 564-579). Paris: Gallimard.
- Freud, S. (1942 [1900]). Die Traumdeutung. In *Gesammelte Werke. Zweiter und dritter Band. Die Traumdeutung. Über den Traum*. (pp. v-642). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.
- Freud, S. (2006 [1900]). *De droomduiding*. (W. Oranje, Vert.). In *Werken 2*. Amsterdam: Boom.
- Friedman, E. H. (1984). Don Quixote and the act of reading: A multiperspectivist approach. In R. Bjornson (Ed.), *Approaches to Teaching Don Quixote* (pp. 87-95). New York: Modern Language Association of America.
- Friedman, E. H. (1998). Readers Digest: The critical frames of Don Quixote. *Confluencia*, 14(1), 3-11.
- Herrero, J. S. (1982). Dulcinea and her critics. *Cervantes: Bulletin of the Cervantes Society of America*, 2(1), 23-42.
- Iffland, J. (1999). "Cervantismo" as social praxis in the "Neo-Post" age: Are we kidding ourselves? In A. J. Cruz & C. B. Johnson (Eds.), *Cervantes and his postmodern constituencies* (pp. 233-247). New York: Garland Publishing.
- Johnson, C. B. (1993). Cervantes and the unconscious. In R. A. El Saffar & D. de Armas Wilson (Eds.), *Quixotic Desire: Psychoanalytic Perspectives on Cervantes* (pp. 81-90). Ithaca & London: Cornell University Press.
- Johnson, C. B. (1999). Introduction. In A. J. Cruz & C. B. Johnson (Eds.), *Cervantes and his postmodern constituencies* (pp. ix-xxi). New York: Garland Publishing.
- Johnson, C. B. (2010). Don Quijote Turned 400. Did Anybody Notice? *Cervantes: Bulletin of the Cervantes Society of America*, 30(2), 15-32.
- Lacan, J. (1973-1974). *Le Séminaire, Livre XXI. Les non-dupes errent*. Onuitgegeven.
- Lichtenberg, J. (2010). Cervantes and Don Quixote. *Psychoanalytical Inquiry*, 30, 267-275.
- Lipovetsky, G. (2004). Temps contre temps ou la société hypermoderne. In G. Lipovetsky & S. Charles, *Les temps hypermodernes* (pp. 47-122). Paris: Grasset.
- Lukács, G. (1971 [1920]). *Die Theorie des Romans. Ein geschichtsphilosophischer Versuch über die Formen der großen Epik*. Darmstadt: Hermann Luchterhand Verlag.
- Madariaga, S. de (1961 [1935]). *Don Quixote. An Introductory Essay in Psychology*. London: Oxford University Press.
- Mandell, O. (1958). The Function of the Norm in "Don Quixote". *Modern Philology*, 55(3), 154-163.
- Miller, J.-A. (1996). L'interprétation à l'envers. *La Cause freudienne*, 32, 9-13.
- Nabokov, V. (1983 [1951-1952]). *Lectures on Don Quixote*. (F. Bowers, Ed.). San Diego/New York/London: Brouccoli Clark/Harcourt Brace Jovanovich.

- Ortega y Gasset, J. (2001 [1961]). The hero. In H. Bloom (Ed.), *Cervantes's Don Quixote* (pp. 143-144). Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Parks Weber, A. (1999). The ideologies of Cervantine irony: Liberalism, postmodernism and beyond. In A. J. Cruz & C. B. Johnson (Eds.), *Cervantes and his postmodern constituencies* (pp. 218-234). New York: Garland Publishing.
- Parr, J. A. (1988). *Don Quixote: An Anatomy of Subversive Discourse*. Newark, Delaware: Juan de la Cuesta.
- Parr, J. A. (1995). Cervantes Foreshadows Freud: On Don Quixote's Flight from the Feminine and the Physical. *Cervantes: Bulletin of the Cervantes Society of America*, 15(2), 16-25.
- Parr, J. A. (2000). Don Quixote: Kind reconsidered. *Calíope*, 6(1-2), 139-184.
- Rabaey, B. (2018). De klinische interpretatie van Don Quichot. *Psychoanalytische Perspectieven*, 36(3), 277-296.
- Ramón y Cajal, S. (2016 [1905]). *The psychology of Don Quixote and the Quixotic ideal* (L. C. Triarhou, Vert.). Thessalonica & Indianapolis: Corpus Callosum.
- Ricoeur, P. (1965). *De l'interprétation. Essai sur Sigmund Freud*. Paris: Seuil.
- Russell, P. E. (1969). 'Don Quixote' as a Funny Book. *Modern Language Review*, 64(2), 312-326.
- Sloterdijk, P. (1984). *Kritiek van de cynische rede* (T. Davids, Vert.). Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Spitzer, L. (2005 [1948]). Linguistic Perspectivism in Don Quixote. In R. González Echevarría (Ed.), *Cervantes's Don Quixote: A Casebook* (pp. 163-216). New York: Oxford University Press.
- Stavans, I. (2015). *Quixote: The Novel and the World*. New York: W. W. Norton & Company.
- Unamuno, M. de (1967 [1905]). *Our Lord Don Quixote: The Life of Don Quixote and Sancho with Related Essays* (A. Kerrigan, Vert.). Princeton: Princeton University Press.
- Wardropper, B. W. (2005 [1965]). Don Quixote. Story or History? In R. González Echevarría (Ed.), *Cervantes's Don Quixote: A Casebook* (pp. 141-161). New York: Oxford University Press.
- White, H. (1978). *Tropics of discours. Essays in cultural criticism*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Wilson, D. de Armas (1993). Cervantes and the night visitors: Dream work in the cave of Montesinos. In R. A. El Saffar & D. de Armas Wilson (Eds.), *Quixotic Desire: Psychoanalytic Perspectives on Cervantes* (pp. 59-80). Ithaca & London: Cornell University Press.